

cialistiske ideologi vandt indpas, men hvilke følger overlevelseskampen fik for mindretallets struktur. Vi får en antydning, men ikke mere: »De væsentligste problemer lå på to områder: mindretallets placering i relation til omstruktureringen af det tyske samfundssystem, og risikoen for en ideologisk påvirkning dels af de enkelte dansksindede, hvilket man var opmærksom på, dels af organisationen som sådan, pressen osv., altså en gradvis snigende nazificering af hele mindretallet, hvilket man ikke i samme grad havde øjnene åbne for« (s. 123).

Fremstillingen afsluttes af en konklusion og et tysk resumé. Konklusionen anfører, at der omkring 1939 indtrådte en stabilisering af situationen i Sydslesvig, men tilføjer samtidig, at mindretallet var »trængt i defensiven i en sådan grad, at det ikke mere ville kunne blokere for det grænserevisionskrav, som det i Slesvig-Holsten var den almindelige mening før eller siden måtte blive rejst af den tyske regering« (s. 359). Det ses ikke – og Mogensen tror jo heller ikke på »den ejderdanske offensiv« som en realitet – at mindretallet selv i sine bedste dage kunne have blokeret for et tysk grænserevisionskrav, der for øvrigt ikke blev rejst fra rigets side. Og hvis udtrykket stabilisering overhovedet kan bruges om det korte tidsrum i 1939, inden krigen brød ud – var det vel snarere udtryk for, at nu var mindretallet presset ned til den mindst mulige størrelse i fredstid. Nedgangslinien fortsatte ganske vist under krigen, men da var livsbetingelserne også radikalt forandrede. Selv om den mindretalspolitiske situation måske ikke ændrede sig væsentligt, havde man gerne set et afsluttende kapitel, hvori Mogensen havde benyttet sin store kyndighed i mindretallets forhold til en oversigt over dets skæbne i krigsårene. Først med Det tredje Riges fald og opløsning 1945 skabtes en helt ny situation med uanede muligheder for det danske mindretals vækst.

Men hvor finder man dyderens sum på ét bræt? Mogensens detaljerede og solide fremstilling, som tilmed er velskrevet, giver grunde nok til at kippe med flaget for en betydelig indsats i udforskningen af et mørkt kapitel i mindretallets historie.

Lorenz Rerup

SVEND AAGE HANSEN OG INGRID HENRIKSEN: Velfærdsstaten 1940–78. Dansk social historie 7. København, Gyldendal, 1980. 400 s., ill.; 142 kr.

I årene fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1970'erne blev det danske samfund udsat for revolutionerende forandringer i et omfang og tempo, der savner sidestykke i historien. Samfundsproduktionen mere end fordobledes. Byernes produktionsformer, arkitektur, sociale organisation og normer blev altdominerende på bekostning af de traditionelle landsbysamfund. Store gamle samfundsgrupper som husmænd og mindre selvstændige i byerne truedes af udslettelse, mens en diffus gruppe af funktionærer og offentligt ansatte overtog pladsen som den største samfundsgruppe. Samtidig skete der en radikal ændring af forbrugsmønstrene, og det traditionelle familiesystem kom i opbrud bl.a. med det resultat, at en befolkningstilbagegang allerede nu er en realitet. De voldsomme forandringer fik også følger for det traditionelle politiske system i form af hyppige vælgervandring og opkomsten af nye protestpartier.

Det er denne samfundsomvæltning, der er hovedtemaet i Svend Aage Hansens og Ingrid Henriksens seneste bind af socialhistorien om Velfærdsstaten 1940–78. Det er en vanskelig og utaknemmelig opgave som de første allerede nu at give en samlet analyse af disse ændringer, hvis følger for en væsentlig del stadig er uoverskuelige. De to forfattere, der begge er økonomer med en orientering mod økonomisk historie, møder imidlertid med de bedste forudsætninger. Svend Aage Hansen som professor i økonomisk historie og samfundsbeskrivelse, og Ingrid Henriksen som forskningsassistent på Socialforskningsinstituttet.

For deres metodiske udgangspunkt henviser de til det foregående bind af socialhistorien, hvor de inspireret af Frederik Zeuthen afgrænser emnet til samtlige befolkningsgruppers levevilkår og deres relationer til og reaktioner over for hinanden. I den analytiske tilgang tager forfatterne afstand fra Karl Marx' økonomisk orienterede klasseanalyse og vil i stedet med Max Weber inddrage såvel økonomi som status og magt som væsentlige forklaringsvariable.¹ Derudover er forfatterne og vel specielt Sv. Aa. Hansen påvirkede af W. W. Rostows teori om den økonomiske udviklings faser. Denne sidste teori danner hovedstrukturen i bogen.

Fremstillingen er kronologisk opdelt i tre hovedafsnit, 1939–53, 1953–72 og 1972–78, der tydeligt følger Rostows økonomiske faser. Den første periode fra 1939 til 1953 ses som »en langtrukken pause i landets sociale og økonomiske udviklingsproces«, et led i udviklingen mod modenhed, der fra omkring 1900 fulgte efter det afgørende økonomiske spring i 1890'erne. I årene fra 1953 til 1972 kom springet ind i den følgende fase, masseforbrugets tidsalder, der karakteriseres ved en øget efterspørgsel på varige forbrugsgoder som biler og parcelhuse samt en overgang fra industrisamfund til servicesamfund med en stærk ekspansion af den offentlige sektor. Den tredje periode fra 1972 til 1978 betragtes som en velstandskrise med tydelige polariseringstendenser og tegn på samfundsopbrud. Inden for hvert af hovedafsnitene er fremstillingen yderligere tredelt: Først behandles de økonomiske rammer, den økonomiske politik og træk af partistrukturen, derefter redegøres for forholdet mellem klasserne koncentreret omkring arbejdsmarkedet, og til sidst omtales levevilkårene og periodens socialpolitiske foranstaltninger. Forfatternes arbejdsdeling har stort set været, at Ingrid Henriksen behandler levevilkårene og socialpolitikken, mens Sv. Aa. Hansen har taget sig af de øvrige emner.

Forud for en nærmere problematisering af enkelte punkter er der grund til at fremhæve, at forfatterne i det store og hele har løst den vanskelige opgave med succes. Resultatet er blevet en solid første fremstilling af disse års danske historie. Forfatterne har et imponerende greb om litteraturen og det publicerede kildemateriale, der for en væsentlig del udgøres af den omfattende offentlige statistik, Socialforskningsinstituttets skrifter, lovgivningen og materiale udsendt af Det økonomiske Råd. Den fyldige gennemgang af kilder og litteratur efter hvert hovedafsnit vil være et nyttigt udgangspunkt for alle, der i fremtiden begiver sig ind i dennes periodes historie. Selve fremstillingen byder på en kyndig og analyserende redegørelse for den økonomiske udvikling, den økonomiske politik, forskellige strukturelle forandringer og ikke mindst for den sociale lovgivning. Dertil kommer at bogen til trods for disse lidt tunge emner er både livlig og velskrevet med blik for periodens dramatiske forandringer og de forskellige holdninger over for lovgivningen og samfundet.

Samtidig rejser fremstillingen og den benyttede metode dog en række problemer, hvoraf enkelte kort skal tages op i det følgende. Det første gælder periodiceringen og anvendelsen af W. W. Rostows økonomiske faser. Mens Rostows karakteristik af masseforbrugets tidsalder indeholder nogle klare holdepunkter, er hans skema mere diffust, når det gælder den forudgående og efterfølgende periode. Som følge heraf bliver Rostow også kun til begrænset nytte ved forklaringen af springet ind i masseforbrugets tidsalder. Desuden giver forfatternes konkrete periodisering problemer. Opdelingerne bygger på forskellige kriterier, og især valget af 1953 som skillelinje forekommer mindre overbevisende. Argumentationen for 1953 er ikke særlig slagkraftig, og behandlingen af perioden fra 1939 til 1953 virker noget springende med vægten snart på at vise krigsforholdene og snart på at vise forløbere for den følgende periode. Ligeledes synes perioden fra 1953 til 1972 for uensartet til at kunne sammenfattes i én periode. Forholdene i midten af 1950'erne var vidt forskellige fra

¹ Sv. Aa. Hansen og I. Henriksen: *Sociale brydninger 1914–39*, 1980. Jfr. Gunnar Viby Mogensen m.fl.: *Socialhistorie*, 1975, og *Historisk Tidsskrift*, 1981, s. 262–66.

situationen i 1960'erne. De nævnte problemer tyder på, at tiden fra ca. 1947 til 1957 burde have været tildelt et selvstændigt hovedafsnit.

Når periodisering fremhæves, skyldes det, at forfatterne ret håndfast holder analyseperspektivet inden for de enkelte perioder. Det giver en vis ro over analysen og sikrer mod en ørkesløs kronologisk opregnen af begivenheder. På den anden side fører det ofte til, at der trækkes beklageligt få linjer bagud, så fremstillingen mister noget af sin dynamik. F.eks. trækkes kun få linjer til udviklingen i 1930'erne, og når det sker, da oftest i form af statussammenligninger mellem 1930'erne og 1970'erne. Forfatterne lægger i det hele mindre vægt på den interne dynamik i det danske samfund. De fleste afgørende ændringer påføres efter forfatterne landet udefra, og det danske samfund kan så være mere eller mindre sårbart over for disse påvirkninger samt forsøge at rette forholdene ind gennem den økonomiske politik. Med dette udgangspunkt er det ikke overraskende, at Sv. Aa. Hansen griber til i hovedsagen at forklare opsvinget fra slutningen af 1950'erne og senere nedgangen i begyndelsen af 1970'erne ved et sammenfald af henholdsvis gunstige og ugunstige betingelser.

Et andet gennemgående træk ved bogens forklaringer er den stærke vægt på opinionsdannelsens betydning for forandringer og offentlige indgreb. Denne vægt på opinionsdannelsen hænger sammen med bogens stærke kredsen omkring spørgsmål, der behandlede intensivt i offentligheden i datiden. F.eks. tildeles studentoprøret i 68 og rødstrømpebevægelsen en overraskende stor rolle, og ses mindre i sammenhæng med igangværende forandringer og problemer i de forudgående år. Studentoprøret opfattes endog som en hovedfaktor bag arbejdernes voksende opmærksomhed over for og krav til deres eget arbejdsmiljø.

Tidens sociale klasser og lag udgjorde en væsentlig side af samfundet og dannede den dynamiske forbindelse til den politiske kamp. Da forfatterne som nævnt udtrykkeligt her slutter sig til Max Webers statusfremhævende analyse og med accelererende iver tager afstand fra Marx' klassebegreb (s. 201–14), er der så meget mere grund til at se nærmere på deres alternative undersøgelse af samfundsgrupperne. Det skal straks siges, at deres fremstilling på dette punkt virker mindre udarbejdet og noget diffus. Overraskende nok spiller statusbegrebet ikke nogen eksplicit rolle i deres analyse, og man mærker ikke påvirkninger fra f.eks. Kaare Svalstoga eller Erik Jørgen Hansen. I stedet benytter forfatterne med Gunnar Viby Mogensen de traditionelle erhvervsgrupperinger, inddelingen efter arbejdsstilling samt den funktionelle og personlige indkomst- og formuefordeling. Disse variable giver nyttige snit, der fortæller noget om samfundet, og hvorfra der kan trækkes linjer, men desværre gøres der ikke forsøg på at koordinere de forskellige snit til et samlet billede.

De forskellige snit eller variable truer undertiden endog med at afspore fremstillingen. Ved behandlingen af 2. verdenskrig koncentrerer Sv. Aa. Hansen således fremstillingen omkring en diskussion af arbejdernes lønudvikling med den konklusion, at det ikke var arbejderne, men funktionærer, tjenstemænd og pensionister, der var krigstidens egentlige tabere. Det er sikkert rigtigt, at funktionærer, tjenstemænd og pensionister ofte rammes hårdere end mange fuldt beskæftigede arbejdere under krigen, men det var vel ikke mellem disse grupper, at de store samfundsspændinger lå i datiden. Desuden tilsløres de aktuelle spændinger mellem arbejdere og borgerskab af Sv. Aa. Hansens forkærlighed for sammenligninger over længere perioder, i det konkrete tilfælde fra 1939–40 til 1944–53.

I det følgende afsnit fra 1953 til 1972 fremhæver forfatterne med rette funktionærgruppens stærke vækst fra slutningen af 1960'erne, men går f.eks. ikke nærmere ind på den store spredning inden for denne gruppe. Væksten i funktionærgruppen bestod for en væsentlig del af lavtlønnede, dobbeltarbejdende kvinder, der kunne have vanskeligt ved at leve op til at være den nye »herskende klasse«. Retfærdigvis skal det nævnes, at forfatterne på flere punkter distancerer sig fra Jørgen Dicks i datiden meget omtalte tese om denne »klasse«. I

den sidste periode fra 1972 til 1978 gøres kun lidt ud af analysen af de enkelte samfundsgrupper, måske fordi ændringerne var forholdsvis beskedne sammenlignet med den foregående periode.

For en del kan forfatterne noget diffuse analyse af samfundsgrupperne vel forklares ved manglende forskning og de begrænsede ressourcer, der er stillet til rådighed af forskningsrådet. Alligevel virker det slående, at analyserne i det foregående bind, der byggede på Jak. Kr. Lindbergs og Jørgen Pedersens datidige undersøgelser, forekommer mere frugtbare og udarbejdede. En anden årsag til vanskelighederne ligger utvivlsomt i 60ernes samfundsforandringer, og forfatterne forsøg på bedre at indfange disse forandringer end marxisterne virker ikke som et egentligt alternativ.

Den mest vellykkede del af bogen er hovedafsnittet om årene fra 1953 til 1972. I forhold hertil fremstår behandlingen af den seneste periode fra 1972 til 1978 mindre overbevisende og gennemarbejdet. Temaet for disse år er velstandskrise med en påfølgende polarisering og mangel på solidaritet mellem samfundsgrupperne. Selv om der trækkes linjer til 1960erne, ses problemerne gennemgående i et noget snævert 70er perspektiv, nærmest som nye problemer, snarere end forsøg på løsninger eller stabiliseringer i forhold til de samfundsproblemer, der skabtes under de stærke forandringer i 1960erne. Desuden koncentrerer analysen på en problematisk måde omkring tesen, at trekvart århundredes solidaritetslinje i disse år kom i defensiven over for yderfløjenes krav om en »krystallklar polarisering«.

Det er vanskeligt at se det analytisk frugtbare ved at knytte fremstillingen til et så uklart og ladet begreb som solidaritet. Går man ind på tanken, er det svært at få øje på solidaritetslinjen f.eks. under 1. og 2. verdenskrig og i 1920erne, eller for den sags skyld i 1960erne. I 1970erne skal solidaritetslinjen bl.a. tegnes af regeringsindgreb i lønforhandlingerne og oprettelsen af Ligestillingsrådet i modsætning til den lokale utilfredshed med løn- og arbejdsforhold, græsrodsbevægelser samt venstrefløjens og kvindebevægelsens agitation. Andre argumenter fra den bristede solidaritet er de ringe lønresultater for de lavtlønnede og et ihærdigt lønpres fra de mere velbjærgede arbejdere med øget arbejdsløshed til følge. Også her er modsigelserne iøjnefaldende. Anvendes teorien i det sidste argument på de lavtlønnede, ville resultatet af en forøgelse af de lavtlønnedes indtjening jo blive en forøget arbejdsløshed.

Mest maltrakteret blev efter forfatterne de offentlig ansatte i denne periode. De fremlagte tal (s. 326) viser dog ikke entydigt i denne retning, og opfattelsen stemmer ikke alt for godt overens med forfatterne tidligere beklagelser over de eksploderende offentlige udgifter. Noget tilsvarende gælder indgrebene over for de voksende sociale udgifter, som ligeledes opfattes som et brud på solidariteten. Heller ikke udviklingen i den samlede indkomst- og formuefordeling giver faste holdepunkter for en vigende solidaritet. Når disse vanskeligheder og modsigelser fremhæves her, skal det ikke ses som et forsøg på at bortforklare, at krisen betød et koldere klima og ramte nogle samfundsgrupper hårdere end andre. Tanken har i stedet været at vise, at solidaritetsbegrebet næppe er velegnet som et analyseinstrument og ofte kommer i modstrid med andre af forfatterne teorier. Desuden har deres fremhævelse af solidaritetsbegrebet en tendens til at fjerne opmærksomheden fra 1960ernes udvikling som en hovedårsag til problemerne i 1970erne.

Som et sidste problem ved bogen skal nævnes, at den er stærkt koncentreret omkring institutionelle forhold, om den økonomiske politik, folketingets partier, arbejdsmarkedsforholdene og den socialpolitiske lovgivning. Det skyldes vel dels forfatterne baggrund, dels det store materiale der foreligger om disse forhold. Desuden kan der argumenteres for, at samfundet i denne periode i voksende grad reguleredes gennem offentlige indgreb. Alligevel er det påfaldende lidt socialhistorien har at berette om daglige arbejdsforhold, boligernes udformning, familiens situation, ungdommens normer og adfærd, ændringerne i det daglige forbrugsmønster, sportens rolle, fjernsynet o.s.v. Og når disse spørgsmål tages op, er det

almindeligvis i form af en statusundersøgelse fra Socialforskningsinstituttet i forbindelse med påtænkte lovinitiativer.

De fremhævede problemer ændrer imidlertid ikke ved hovedindtrykket, at bogen er et imponerende første sammenhængende bidrag til denne periodes historie, et velegnet undervisningsgrundlag og et godt udgangspunkt for en kommende forskning. Den viser i høj grad behovet for gennearbejdede historiske undersøgelser af temaer i disse års historie, undersøgelser der kan bygge bro mellem og bearbejde de forskellige snit som hel- og halvoffentlige institutioner har udarbejdet i en øjeblikkelig politisk sammenhæng. Desuden demonstrerer bogen indirekte svaghederne ved mange af de traditionelle teorier set i lyset af 1960ernes voldsomme samfundsforandringer. Det gælder f.eks. den keynesianske analyse og politik, der ikke er udarbejdet til et samfund, hvor den offentlige sektor og anden service sysselsætter over halvdelen af befolkningen. Men det gælder også den marxistiske teori, der i dens klassiske udformning står med frygtelige mængder af merværdi og en noget rodet klassestruktur i dette nye samfund.

Ole Hyldtoft